

Tranås nya griftegård

Tranås pastorat, Linköpings stift, Jönköpings län
Utdrag ur Bevarande- och utvecklingsplan

Innehåll

Inledning och syfte	
Metod.....	
Målsättning för förvaltningen	
Tranås nya griftegård	
Griftegårdens historia	
Händelsehistorik	
Kulturhistorisk bedömning av griftegården i dess helhet	
Beskrivning av griftegården idag	
Griftegårdens närmast omgivning.....	
Allmän karaktär.....	
Omgärdning.....	
Ingångar	
Gångsystem	
Trädvegetation.....	
Övrig vegetation	
Byggnader	
Gravvårdstyper övergripande	
Kriterier vid kulturhistorisk bedömning	
Beskrivning av enskilda kvarter.....	
Kvarter A-B och C-F inom den äldsta delen	
Allmän karaktär.....	
Vegetation	
Gravvårdstyper	
Kulturhistorisk bedömning	
Kvarter BK och AB Skogskyrkogården i den norra delen .	
Allmän karaktär.....	
Vegetation	
Gravvårdstyper	
Kulturhistorisk bedömning	
Kvarter G, H och L Utvidgningen i öster	
Allmän karaktär.....	
Vegetation	
Gravvårdstyper	
Kulturhistorisk bedömning	
Kvarter I, K och O samt Bäckén	
Allmän karaktär.....	
Vegetation	
Gravvårdstyper	
Kulturhistorisk bedömning	
Administrativa uppgifter.....	
Referenser	
Bilaga 1. Karta över griftegården med kvartersbeteckningar	
Bilaga 2. Lagstiftning	
Bilaga 3. Allmän kyrkogårdshistorik	
Bilaga 4. Allmänna skötselråd	

Inledning och syfte

Griftegårdsenheten vid Tranås kommun har i samarbete med Jönköpings läns museum tagit fram föreliggande bevarandeplan för Tranås nya griftegård. Fältarbetet med inventering har genomförts av läns museet under våren 2023. Bevarande- och utvecklingsplanen har sammanställts av läns museet i nära dialog med uppdragsgivaren under samma period och efter mall framtagen av den sistnämnde. Kyrkogårdar och begravningsplatser utgör en viktig del av landets kulturarv och deras kulturvärden regleras av kulturmiljölagen. Kulturhistoriskt värdefulla gravar kan också skyddas av begravningslagen. Inom Tranås kommungräns är det kommunen som är huvudman för begravningsverksamheten och är också den som har ansvaret för att förvalta detta kulturarv. Därför är det angeläget att kyrkogårdarnas kulturhistoriska värden kartläggs och preciseras. En viktig del av värdena ligger i äldre gravar och deras utsmyckningar.

En bevarandeplan är ett kunskapsunderlag som placerar griftegården i ett historiskt sammanhang och beskriver och preciserar vilka karaktärsdrag och kulturhistoriska värden som är viktiga att beakta i den framtida förvaltningen. Den är därmed tänkt att vara till hjälp och vägledning vid skötsel, underhåll och förändringar på griftegården.

Planen kan även fungera som beslutsunderlag för länsstyrelse vid handläggning av olika ärenden. I bevarandeplanen pekas även griftegårdens kulturhistoriskt värdefulla gravar ut. De läggs sedan in i den digitala gravboken och redan där kommer personalen veta hur de ska förfara med gravanordningen. Planen avser även att ge instruktioner vid återlämning och ny upplåtelse av sådana gravar.

Planen är även framåtblickande. I egenskap av en utvecklingsplan formuleras även målsättningar för den framtida förvaltningen där förhoppningen är att griftegården ska kunna fortsätta att fungera som en levande och funktionell mötesplats för människor här och nu samt i framtiden.

Metod

Bevarandeplanen omfattar en översiktlig historik över griftegården och därefter en nulägesbeskrivning av anläggningen, dess olika beståndsdelar och gravkvarter. En bedömning av dess kulturhistoriska värden redovisas först övergripande och sedan för varje beståndsdel och gravkvarter. Därefter följer målsättningar och riktlinjer för den framtida förvaltningen samt förslag till åtgärder.

De kulturhistoriskt värdefulla gravarna klassas i två kategorier, med *mycket högt kulturhistoriskt värde klass 1* samt med *högt kulturhistoriskt värde klass 2*. Se mer utförligt om kriterier sid 15.

Arbetet har varit uppdelat i en fältdel med inventering och fotografering på griftegården samt en arkivgenomgång. De arkiv som gått igenom har varit aktuella kyrkoarkiv på Landsarkivet i Vadstena, Griftegårdsavdelningens arkiv, Antikvarisk-topografiska arkivet i Stockholm (kopior hos länsstyrelsen) samt Jönköpings läns museums arkiv.

Utöver arkiv har uppgifter hämtats från aktuell litteratur, exempelvis hembygdslitteratur. Tidigare inventering av griftegården såsom *Kulturhistorisk karaktärisering och inventering av Tranås nya griftegård 2006* (se JLM Byggnadsvårdsrapport 2006:93) har utgjort underlag vid sammanställningen. Historiken utgör en sammanfattning av genomgångna arkiv och ska därmed inte ses som komplett.

Inför planerade förändringar eller större underhållsåtgärder krävs i regel tillstånd från länsstyrelsen. Inventering har utförts av antikvarie Margareta Olsson vid Jönköpings läns museum under 2023. Planen har sammanställts av ovannämnda antikvarie efter mall framtagen av Griftegårdsenheten. Förvaltaren har medverkat vid formuleringen av målsättningar för den framtida förvaltningen och vid förslagen till åtgärder samt i vissa fall bidragit till beskrivningarna främst vad gäller vegetationen. Vid urvalet av kulturhistoriskt värdefulla gravar har samråd förts med griftegårdsenheten.

Detta dokument är ett *Utdrag ur Bevarande- och utvecklingsplan* vilket vill inbjuda till läsning, inspiration och förundran över historiens gång, välbevarade dokument och framåttänkande människor långt tillbaka i tiden.

Målsättning för förvaltningen

Målsättningen med planen är att koncentrera de ekonomiska resurserna till det som är prioriterat att bevara av kulturmiljön för samtiden och framtiden. Samtidigt behöver enheten möta samtidens lagstiftning, behov och krav på en levande begravningsplats som kan ge funktionalitet.

För hanteringen av gravanordningarna ska enheten använda sig av tre metoder. Den första och vanligaste är givetvis att återupplåta vanliga gravplatser och för att kunna göra det så måste befintliga gravanordningar tas bort då det annars blir svårt att återupplåta gravplatsen (finns där en befintlig sten så säger nya gravrättsinnehavare oftast nej till den gravplatsen).

Nya griftegården har förvisso ännu stora områden som ännu inte upplåtits för begravingar. Detta utesluter inte att det i framtiden kan uppstå behov av en utvidgning vilket är ett mycket kostnadskrävande alternativ. Utöver detta finns säkerhetsaspekten och ansvaret för gravanordningarna så att ingen personal eller besökare skadas. Därav inventeringen för att peka ut och lyfta fram de största kulturvärdena.

Den andra metoden är att teckna dispositionsavtal (för de värdefulla gravanordningarna där det inte har någon betydelse vad som står på gravstenen) vilket innebär att gravrättsinnehavaren hyr gravanordningen i 25 år till ingen kostnad. Gravrättsinnehavaren står för kostnader för skötsel, gravstenssäkring och inskription.

Den tredje varianten är de gravar som är klassade som mycket kulturhistoriskt värdefulla. Dessa ska därför bevaras oförändrade och inte heller förvanskas. Där får begravningsverksamheten stå för skötseln, vilket inneburit att enheten har varit noggranna i våra bedömningar innan en grav har getts den statusen.

Vinsten med bevarandeplanen är, utöver syftet med att bevara kulturmiljö, att griftegårdens framtida behov av en eventuell utvidgning minskar samt att skötselkostnaderna begränsas. Dessutom kan den medverka till trivsel hos personal och besökare. Allt detta förutsätter information, marknadsföring och engagemang hos personalen när enheten åter upplåter äldre gravar.

Finansieringen av griftegårdens underhåll samt vårdinsatser på värdefulla gravar sker genom skatteintäkter (begravningsavgiften) och via medel som avsätts i budgeten för kulturhistoriskt motiverade åtgärder.

Tranås nya griftegård

Griftegårdens historik

Tranås var före östra stambanans tillkomst år 1874 en mindre ort, vid namn Lövstad, som växt fram kring vägskälet Ydrevägen och Östra Holavedsvägen. Här hade en marknadsplats funnits sedan 1861 och vid denna tid började småskaliga industrier etableras i närheten av Tranåskvarn. Avgörande för samhällets utveckling blev dragningen av Östra stambanan med egen station 1874.

Tranås expanderade nu som stationssamhälle och erhöll köpingsrättigheter 1882 och stadsrättigheter 1919. Under 1800-talets slut växte staden fram som en stark handels- och industriort. Tyngdpunkten kom att ligga på möbeltillverkning och pälsberedning men vid sidan av dessa fanns sågverk, stenhuggerier och bryggerier. Staden fick kring förra sekelskiftet även status som kurort.

Med grundandet av köpingen 1882 uppstod önskemål om en egen begravningsplats eftersom sockenkyrkan och dess kyrkogård i Säby var alltför avlägset belägna. 1885 anlades Tranås gamla griftegård söder om dåvarande tätorten på gården Åsvalehults ägor. I samband med detta överfördes begravningsverksamheten från Säby församling till den borgerliga köpingen. Även idag är Tranås borgerliga kommun ansvarig för begravningsverksamheten i staden, vilket bara har sin motsvarighet i Stockholms stad.

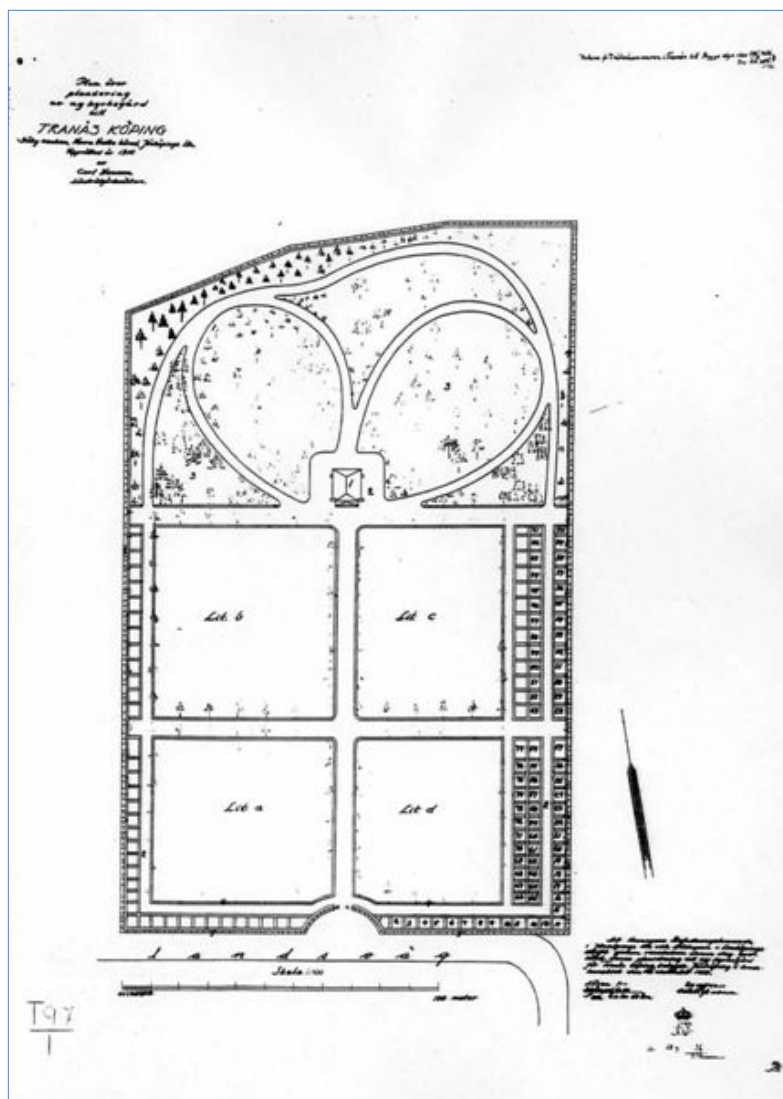
Stadens kraftiga tillväxt i början av 1900-talet ledde till behov av en större begravningsplats. Möjligheter till någon utvidgning av den gamla griftegården fanns inte eftersom denna blivit kringbyggd av villabebyggelse.

Efter ett beslut 1911 anlades Tranås nya griftegård 1912–13 på ängsmarkerna i stadens norra utkanter, norr om Ängaryd. Planen till den nya begravningsplatsen upprättades 1910 av länsträdgårdsmästare Carl Hansson. Denna visar en symmetrisk uppbyggnad med fyra likstora kvadratiska kvarter och längs muren en rad med familjegravar.

De rätvinkliga inre kvarteren kantades av häckar och trädrader och de sistnämnda avsåg att bilda alléer utmed huvudgångarna. Åt norr avsågs en mer natur- eller parkbetonad del anläggas med asymmetriska böjda gångar och friväxande träd. Tanken var att placera ett gravkapell som fond i slutet av den centrala allé som skulle mynna ut i detta område.

Något kapell kom inte till stånd på griftegården förrän på 1980-talet. Bl. a. ritade arkitekt Johannes Dahl, Tranås, ett förslag till gravkapell i utpräglad 1920-talsklassicism. Bortsett från gravkapellet kom Hanssons plan att i huvudsak följas vid anläggandet 1911–13.

Ett förslag till utvidgning lades fram 1936, men tycks ej ha kommit till utförande. Eventuellt var det den norra, skogskyrkogårdsbetonade delen från 1910 som då fullbordades i modifierad tappning. Gravarna i denna del är från den aktuella tiden och framåt. Detta antagande stöds också av det faktum att Kungliga Byggnadsstyrelsen i sitt avslag hänvisade till 1910 fastställt förslag. Sannolikt tillkom då den ekonomigård som fram till 1976 fanns i västra änden av detta område.

Plan över planteringar till ny kyrkogård till Tranås köping signerad länsträdgårdsmästare Carl Hansson 1910. ATA

Den västra hälften av den äldre begravningsplatsen togs i anspråk först 1947 efter en skiss utarbetad av stadsträdgårdsmästare Nils Örnefeldt. Denna del verkar ha iordningställt med familjegravar i ryggade rader inom kvarteren samt med urngravar utmed muren i söder.

Länge fanns önskemål om anläggande av urnlund och krematorium. Vidare behövdes på 1950-talet ytterligare en utvidgning. Så småningom lyckades man koppla samman båda ambitionerna, med den modifieringen av krematoriet/gravkapellet uteslöts även denna gång. Stadsträdgårdsmästare Nils Örnefeldt upprättade ett något knapphändert förslag 1955 som ej godkändes.

Det slutgiltiga förslaget lades fram 1960 och var upprättat av griftegårdsföreståndare Sune Axelsson. Utvidgningen 1962 skulle ske längs griftegårdens östra sida. För detta krävdes vissa uppfyllningsarbeten och Byggnadsstyrelsen var skeptisk till markens lämplighet i sitt tillstyrkande 1961, arbetena var dock redan påbörjade. Man strävade efter en "smidig övergång" mot gamla delen. Till sin södra hälft utformades utvidgningen i överensstämmelse med den gamla genom stramt kvadratiska gravkvarter. Dock strävade man inom dessa delar efter "att försöka få mindre enheter så att man ej känner av den massanhopning av gravar, som stora gravkvarter inger den besökande. Genom att alla kvarter blir gräsbesädda förstärker detta intryck av lugn och stillhet över anläggningen." Medelst häckar och friväxande träd skulle "en lagom och behaglig brytning" skapas mot den "strama uppläggnen i övrigt".

Den norra delen projekterades som ett urngravskvarter, vilket genom sina rundade former och inslag av friväxande träd och buskar skulle ansluta till motsvarande parti på gamla delen. Detta grundade sig i stort på Örnefeldts tankar från 1955 där man skulle tillvarata områdets "naturliga skönhet".

Upplägget följdes med några undantag i planteringarna. Vid detta tillfälle tillkom ekonomiplatser inhägnade av låga granitmurar, även på gamla delen. Delvis ordnades gravplatsindelningen först på 1970-talet. 1977 uppfördes personal- och förrådsbyggnader utanför griftegårdens norra del. Någon gång efter 1960 igenlades de inre, nord-sydliga grusgångarna i kvarter B.

1981 godkändes en utvidgning åt väster ritad av Stig Lago och Karlheinz Schied. Denna inkorporerade utöver vanliga rader av kistgravar även en minneslund, asklund och områden med urngravar. De naturliga lövängarna i områdena längst i väster togs tillvara och urngravarna fick formen av en "skogskyrkogård". 1981–82 kompletterades anläggningen med Ängarydskapellet som rymmer krematorium, ceremonisal och sedan 1984 även griftegårdsexpedition.

Byggnaden är ritad av Helmer Flensborns arkitektkontor AB. På 1990-talet anlades ett muslimskt gravkvarter i södra delen av minneslundens. Kring 2000 anlades ytterligare ett urngravskvarter, kallat "Bäcken", norr om minneslundens. Vid okänt tillfälle har alla grusbäddar och ramar inom griftegårdens äldre del slopats och grusgångarna med få undantag asfalterats. Troligt är att dessa stora förändringar genomförts i samband med utvidgningarna 1962 eller 1981.

Händelsehistorik

1910 Plan över plantering till ny kyrkogård till Tranås köping av länsträdgårdsmästare Carl Hansson (JLST)

1911–13 Nya griftegården anläggs (JLST, JLM)

1936 Förslag till utvidgning. (JLST)

1947 Västra hälften av den äldre delen tas i bruk efter ritning av stadsträdgårdsmästare Nils Örnefeldt (JLM Tranås stadsarkiv)

1961 Förslag godkänns om utvidgning åt öster, projekterat av griftegårdsföreståndare Sune Axelsson. (JLST, Griftegårdsförvaltningen)

1981 Förslag godkänns om utvidgning åt väster med bl.a. minneslund, projekterat av Stig Lago och Karlheinz Schied. (JLST, Griftegårdsförvaltningen)

1981–82 Ängarydskapellet uppförs efter ritningar av Helmer Flensborn arkitektkontor AB. (JLST)

1990–2000 Muslimskt gravkvarter och nytt urngravsområde anläggs. (Griftegårdsförvaltningen)

Kulturhistorisk bedömning av griftegården som helhet

Tranås nya griftegård är invigd 1913 och utvidgad åt öster och väster i flera omgångar. Därigenom speglar den gravsedens och gravkonstens utveckling under hela 1900-talet. Varje kvarter har sin prägel och överlag en påtaglig inre enhetlighet. En stor mängd av planterade och friväxande träd och buskar ger tät atmosfär åt en stor del av området.

Griftegården har en monumental avgränsning mot söder med stödmur av granitkvadrar och rundat entréparti med smidesgrindar och stolpar från 1913. Den centralt belägna gamla delen har ett högt kulturhistoriskt värde, trots genomgående slopade grusbäddar och asfaltering av gångar. Längs murarna och gångarna är rader av gamla resliga lindar. Gravkvarteren är strikt symmetriskt arrangerade med en klar hierarkisk struktur.

De mest påkostade enskilda gravarna är placerade i anslutning till gångarna, framför allt den nord-sydliga mittaxel som slutar vid en "gravkulle" i norr. Inom denna äldre del av griftegården finns en stor mängd resliga vårdar från 1910- och 20-talen liksom lägre former från 1930–50-talen.

Några vårdar är av den lokalt brutna klarröda graniten och representerar ortens stenhuggartradition. Vidare finns efterkrigstidens uniforma låga vårdtyper företrädda. Genomgående i denna del är bruket av rygghäckar. Förekomsten av titlar är riklig och speglar Tranås bl.a. som centrum för päls- och möbelindustri.

Ett sammanhållet kvarter med den s.k. allmänna linjen vittnar om de mindre bemedlade i samhället.

Den gamla delens norra avslut med gravkulle för påkostade direktörsgrovar samt mjukt böjda rader av strama 1940-talsvårdar är ett tecken på skogskyrkogårdens bestående som ideal under 1900-talets första hälft. Detta ideal lever sedan sida vid sida med efterkrigstidens förhärskande rader av rygghäckskantade låga moderna vårdar, som man ser i den östliga utvidgningen från 1960-talet. Uniformiteten i vårdarnas form och storlek speglar likheten inför döden och jämlikhetssträvandena inom folkhemmet. Titlar är ovanliga. Den strama ramen är ett arv från sekelskiftet medan man inom kvarteren vinnlagt sig om intimare rum genom system med häckar.

Västerut är de enhetliga raderna av rygghäckskantade småskaliga vårdar förhärskande, även i utvidgningarna från 1981. Från denna tid härrör även minneslund och asklund. I utkanterna av

griftegården finns tre urngravsområden från 1960-talet och framåt. Alla har de en enhetlig karaktär med friväxande björkar och små likartade naturstensvårdar. Detta markerar tydligt det sena 1900-talets strävan efter anonymitet, i bjärt kontrast till köpegravarna på gamla delen eller det muslimska kvarterets skinande vita marmortumbor.

På kullen i griftegårdens västra ände ligger Ängarydskapellet från 1982, en modernistisk byggnad som kombinerar ceremonisal, krematorium och griftegårdsexpedition.

Det är av stor vikt att bevara de kulturhistoriska värden som framför allt finns inom de äldre delarna av griftegården. Dessa består dels i den yttre utformningen med finhuggen stödmur, grindparti, trädkrans, alléer och ryggäckar, dels i de enskilda vårdarna. Dessa har ett intresse ur såväl konst- som personhistoriskt perspektiv. Genom vårdarna förmedlas en betydelsefull del av Tranås historia. Därvidlag är det även av vikt att slå vakt om det välbevarade kvarteret med allmänna linjens små gravvårdar, en alltför ofta marginaliserad bit av historien.

Gravkullen med sina påkostade direktörsgrovar och kvarter AB har genom sin särprägel ett särskilt kulturhistoriskt värde. Nyttillskott inom dessa kvarter skall ske med viss restriktivitet och anpassas efter befintliga vårdar i form och material. Övriga delar av griftegården har sitt främsta värde som goda exponenter för sin tid. Efterkrigstida kvarter finns rikligt företrädda på landets kyrkogårdar, varför man snarast bör eftersträva en mer allmän anpassning till den övergripande strukturen inom respektive kvarter.

Beskrivning av griftegården idag

Griftegårdens närmaste omgivning

Begravningsplatsen ligger på kuperade ängsmarker i stadens nordöstra utkanter. Området är en del av Lillåns dalgång och från ån öster om begravningsplatsen stiger marken mot en höjdrygg i dess nordvästra del. I söder ansluter Ängaryds villabebyggelse från slutet av 1950-talet och ett stycke österut ligger Västra industriområdet från 1960-talet.

I norr och väster vidtar skogsmarker där naturkaraktären inom griftegården bidrar till en naturlig övergång. I sydöst bildar Grännavägen avslutning. Begravningsplatsens huvudentré vänder sig mot Griftegårdsgatan i söder, vilken har asfalterade parkeringsplatser i båda ändarna.

Framför huvudentrén finns i linje med griftegårdens huvudgång en väg och denna omges av gräskvarter vilka bildar en grön frizon mot villabebyggelsen. Utmed Griftegårdsgatan växer i söder en enkel rad lindar vilken tillsammans med trädkransen, i denna del, bildar en allé. Ett hundratal meter söder om griftegården ligger gamla prästgården med mangårdsbyggnad från omkring 1900.

Allmän karaktär

Nya griftegården har en antydning till rektangulär planform och omfattar ca 16 hektar. Västra och norra delarna består av kuperade hagmarker och gränsar mot höglänt löv- och barrskogsterräng där någon markerad gräns inte existerar. Huvuddelen av begravningsplatsen, i de södra och östra delarna, är plan och har rätvinkligt anlagd planstruktur. I denna del bildar omgärningen en rät vinkel.

Griftegården är utvidgad i omgångar och rymmer områden av olika karaktär, vilka var för sig speglar sin tids kyrkogårdsideal. Äldsta delen är centralt belägen och utgörs av ett symmetriskt upplägg med fyra likformiga, kvadratiske kvarter samt en rad längs muren.

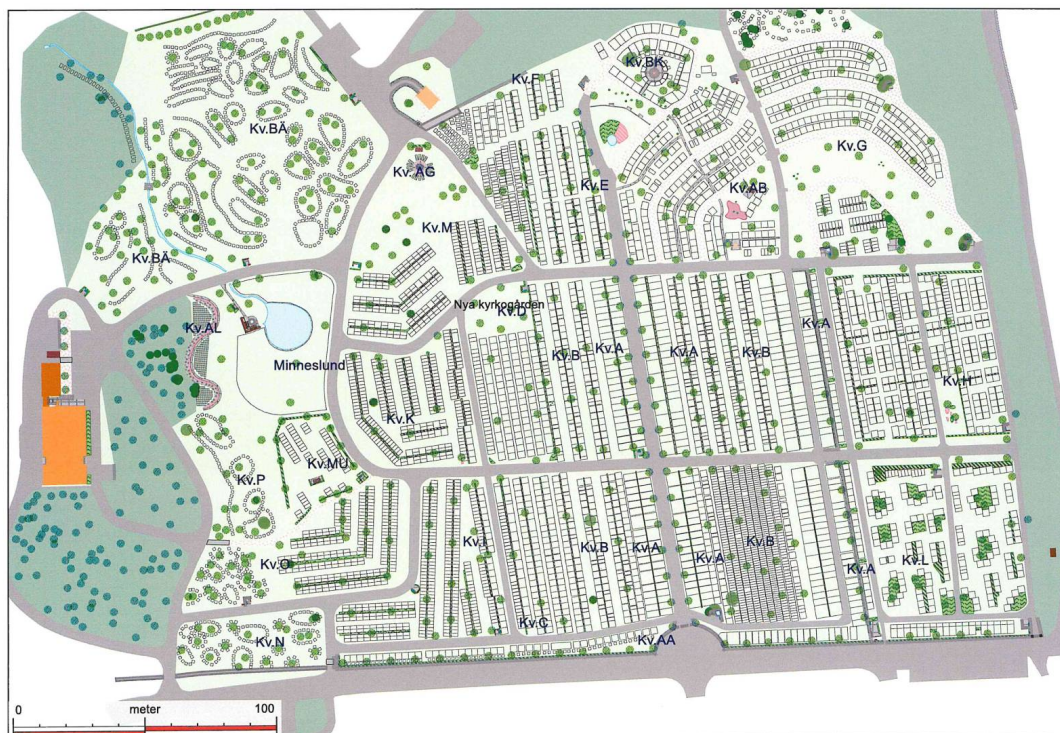
Den östra halvan, vilken togs i anspråk direkt efter anläggningstiden 1913, består av kvarter med familjegravar utmed kransgången, kvarter A samt två inre kvarter vilka båda benämns kvarter B. Den västra hälften, vilken lades om 1947, består av de båda kvarteren B-D, vilka har en efterkrigstida karaktär med familjegravar i ryggade rader. Kvarteret med urngravar utmed muren i söder benämns AA.

I den nordliga delen ligger ett område med kuperade hagmarker vilket har en mera naturlig och organiskt formad karaktär med en "gravkulle", som bildar kvarter BK och i slänten söder om denna, kvarter AB. Den västra delen har en mera ordnad struktur med gravar i raka ryggade rader men även med allmänna gravar i grässlänten, kvarter E och F. Vid sistnämnda ligger en äldre ekonomigård. I den östra delen, öster om gravkullen ligger det äldsta urngravskvarteret UG från 1962, söder därom ansluter kvarter G från samma tid. Öster om griftegårdens äldsta del ligger två stramare kvarter, H och

L, vilka anlades 1962.

Västerut från griftegårdens gamla del vidtar utvidgningar från 1981, belägna i svag svacka: kvarter I, K och O med typisk stram uppbyggnad, M med antydning till skogskyrkogårdskaraktär och N med urngravar. Vid samma år tillkom även en minneslund och Ängarydskapellet på en höjd i griftegårdens västra ände.

I minneslundens sydöstra hörn är ett muslimskt kvarter ordnat. Längs gränsen mot skogen i nordväst sträcker sig urngravkvarteret ”Bäcken”. Alla kvarter på griftegården består numera av grasmattor. Sammantaget kan sägas att griftegårdens norra delar har en påtaglig skogskyrkogårdskaraktär medan de södra svarar mot det strikta franska parkidealet.

Karta över griftegården med kvartersbeteckningar (samma karta fast i en större skala se bilaga 1).

Omgärdning

Nuläge: Griftegården har enbart försetts med hägnad utmed huvudentrén sträckning i söder och längs utvidgningens östra gräns. Längs huvudentrén sträckning finns en lång enhetligt utformad stödmur av stora kvaderblock i råkilad röd Tranåsgranit lagd som kallmur i två skift. I den äldsta delen på ömse sidor om huvudentrén är muren ursprunglig sedan anläggningstiden. Denna mur har i början av 1960-talet förlängts längs med utvidgningarna i öster och i väster. I dessa delar är muren helt identisk med den äldre muren men den östra delen ligger på en lägre nivå.

På krönet av stödmuren åt söder finns tuktade häckar av idegran som en del av hägnaden. Kring den äldsta delen fortsätter en stödmur av otuktad sten med idegranshäck på krönet även utmed den östra sträckningen. Utmed utvidgningens östra sträckning finns en murad stödmur av kilad röd granit. Den västligaste delen av södra hägnaden består en kallmur av natursten anlagd samtidigt med utvidgningen 1981. I övriga delar saknas omgärdning.

Kulturhistorisk bedömning: Den långsträckt vällagda granitmuren med sina tuktade häckar utmed södra sträckningen är till stora delar från anläggningstiden 1913 och typisk för det tidiga 1900-talets begravningsplatser. Den är symmetriskt anlagd med lika långa sträckningar på ömse sidor av huvudentrén och en viktig del av gestaltningen. Även stödmuren och häckarna längs den äldsta delens östra sträckning är ursprungliga från 1913 och viktiga för anläggningens typiska strikt formella karaktär.

Målsättning och riktlinjer: Murarna bibehålls och upprätthålls i ett gott skick. Vid eventuella framtida reparationer bör murens läggningsteknik och utseende beaktas. Vid kompletteringar bör

samma stensort och bearbetningsteknik användas.

Häckarna ska hållas formklippta i liv med murens utsida. Man kan överväga om det ska vara någon häck där över huvud taget.

Hägnaden utmed begravningsplatsens framsida i söder består av tidstypiska murar i kvaderhuggen röd granit och tuktade idegranshäckar. Denna bidrar till begravningsplatsens formella karaktär.

Ingångar

Nuläge: Begravningsplatsens huvudingång i söder består av ett grindparti med en halvrund platsbildning framför. Här följer stödmurarna platsens inbuktning men i stället för häckar finns här ett svängt svartmålat staket med stolpar i gjutjärn och liggande ribbor av järnrör.

Vid platsen står sentida bänkar och planteringskärl i gjutjärn.

Det breda grindpartiet som är från anläggningstiden består av en pargrind i mitten och två sidogrindar av smide mellan fyra stolpar av kryssharnad röd granit. Grindstolparna har spetsformade krön och baser samt bär svartmålad inskription "INVIGD" och "1913" huggna på det inre stolpparet.

Smidesgrindarna har glest spjalverk sammanbundet av plattjärn som bildar spetsbågar samt har dekorativa spjut längs överliggaren och band med rundbågar samt eldslågor längs nedre delen. Sidogrindarna har svängd övre del.

Huvudingången med dess monumentala grindparti med finhuggna granitstolpar som bär inskriptionen "INVIGD" "1913".

Östra utvidgningen har en inkörsel vid sydöstra hörnet med grindar av smide i modernistiskt utförande, ritat av Gösta Lundin 1962. I anslutning till parkeringen i den västligaste delen finns en ingång med trappa och ramp av röd finhuggen granit samt järnräcke. Kapellet har egen infart utan grindar i söder mitt emot parkeringen.

Kulturhistorisk bedömning: Huvudentrén med sin platsbildning och grindparti är ursprungligt och är med sin höga arkitektoniska kvalitet en viktig del i gestaltningen. Utformningen i nationalromantisk stil som anspelar på äldre smideskonst är typisk för 1910-talets parkanläggningar.

Målsättning och riktlinjer: Grinden bevaras och upprätthålls i ett gott skick. Väl fungerande entréer bör eftersträvas, både generellt och för funktionshindrade. Smidesgrindarna underhålls med traditionella metoder och material. Den västra entrén har tillgänglighetsramp utan grindar och fungerar därmed väl i detta avseende.

Gångsystem

Nuläge: Griftegårdens äldsta del har en symmetriskt anlagd planstruktur och system av breda gångar bestående av kors- och kransgångar. Samtliga gångar är belagda med asfalt.

Huvudingången i linje med huvudentrén är bredare än övriga gångar. En ursprunglig nordsydlig gång har tidigare avdelat de båda inre kvarteren i östra delen men är sedan länge igenlagd. Även den östliga utvidgningen från 1962 har motsvarande system av rätvinkliga gångar. Två av de öst-västliga gångarna i den äldsta delen står i förbindelse med utvidgningen i öster.

Inom den senaste anlagda västra delen av begravningsplatsen har gångsystemet och planstrukturen en asymmetrisk uppbyggnad. De smalare slingrande gångarna är här grusbelagda.

Två breda huvudingångar, en i söder och en i norr, utgör förbindelser mellan kapellet och griftegårdens övriga delar.

Även i den norra delen har gångarna mera organiska former och följer istället topografin på platsen. Det består här dels av smalare grusgångar med några bredare asfalterade huvudingångar. Inom kvarteren finns i vissa fall interngångar belagda med skifferplattor.

Kulturhistorisk bedömning: Systemet av rätvinkliga gångar och griftegårdens planstruktur kvarstår från anläggningstiden inom den äldsta centrala delen och är utfört enligt idealplanen för 1800-

talets begravningsplatser. Arrangemanget med en tydlig huvudaxel framför huvudentrén med bred allé är typiskt för det tidiga 1900-talets begravningsplatser.

Att man vid anläggandet av den östra utvidgningen 1962 valde att ansluta till den äldre delens planstruktur är intressant och av vikt för den formella helhetskaraktären inom denna del av begravningsplatsen.

Det organiskt formade nätet av grusgångar är viktiga för naturkaraktären inom de västliga och norra delarna.

Målsättning och riktlinjer: Att bevara systemet med rätvinkliga gångar och den typiska planstrukturen inom den äldsta delen. Möjligen kan man överväga att återställa den nordsydliga gången i den östra delen för att göra planstrukturen mera tydlig. Att bevara systemen med slingrande grusgångar och interngångar med skifferplattor inom de norra och västliga delarna.

Den breda huvudallén som leder fram innanför huvudentrén understryker anläggningens klassicistiska och monumentala karaktär.

Trädvegetation

Nuläge: Inom begravningsplatsen skiljer sig vegetationen åt inom olika delar och bildar tre olika karaktärsområden. I de yttre norra och västra delarna har hagmarkerna med dess naturliga bestånd av löv och barrträd fått stå kvar och bilda en stämningsskapande inramning till kvarteren.

De centrala delarna står i kontrast till dessa och är istället anlagda och gestaltade som en strikt ordnad park med planteringar som understryker den rätvinkliga strukturen. Det tredje karaktärsområdet utgör den östliga utvidgningen vilken har en vegetation som inte konsekvent följer planstrukturen utan istället utgör en blandning av friväxande och mera strikta former.

Inom den äldsta centrala delen finns trädkrans och alléträd av lind från anläggningstiden 1913.

Trädkransen sträcker sig utmed den södra ringmuren och alléträden finns utmed korsgången samt den norra stäckningen av kransgången. Även längs den igenlagda nordsydliga parallellgången i den östra hälften finns en enkel trädrad. De hundraåriga lindarna inom den äldre delen är samtliga kraftiga och bär spår av äldre hamling.

Enstaka träd saknas inom alléerna medan den södra trädkransen har hållits i det närmaste intakt genom föryngring. Trädkransen i söder har förlängts med nyplanterade lindar i samband med utvidgningarna åt öster och väster 1962. Utanför den östra muren finns ett bestånd av friväxande björkar.

Inom det sydöstra allmänna kvarteret i den äldsta delen har björkar planterats utmed gravraderna.

Dessa är idag högvuxna och tillkom sannolikt på 1940-talet. Inom de västra kvarteren, som lades om 1947, saknas alléträd (kvarter B, C och D) och här är karaktären öppnare med undantag av några planterade träd utmed gravraderna. Dessa består av björkar inom kvarter B och med inblandning av unga granar i de västra delarna.

I de norra och västra områdena är det ett naturligt trädbestånd som dominerar. Främst är inslaget av björk vanligast men även lind, tall, gran, rönn och ek förekommer. I backen upp mot kapellet finns en dunge av lövträd medan kapellet omges av tallskog. Även inom den östliga utvidgning finns ett rikt trädbestånd som naturligt funnits på platsen, med inslag av äldre ekar, och björkar.

Kulturhistorisk bedömning: Begravningsplatsens södra trädkrans och alléträd i lind tillhör anläggningens ursprungliga planteringar och är viktiga för karaktären av en begravningsplats från tidigt 1900-tal.

De äldre träden från 1910-talet som ännu finns kvar (flertalet av alléträden i den äldsta delen) bidrar till anläggningens ålderdomliga karaktär och understryker den rätvinkliga planstrukturen och dess monumentala karaktär.

Det äldre naturliga trädbeståndet i de yttre nordliga och västliga delarna är av betydelse för naturstämningen och karaktären av skogskyrkogård inom dessa delar. Även inom den östliga utvidgningen har det naturliga lövträdsbeståndet medvetet bevarats vid anläggandet 1962 och utgör en del av anläggningens tidstypiska grönstruktur.

Målsättning och riktlinjer: De ålderdomliga lindarna i södra trädkransen och utmed alléerna i den äldsta delen bör skyddas och vårdas för att långsiktigt bevaras. Luckor i södra trädkransen återplanteras med lind.

Det naturliga trädbeståndet i de yttre norra och västra delarna vidmakthålls och förnygras med motsvarande och icke förädlade trädslag. Målsättningen är ett friskt trädbestånd som underhållsbeskärs.

Döda träd eller kraftigt skadade/decimerade träd byts ut vid behov om det är möjligt att etablera ett nytt träd med hänsyn till skuggning från övriga träd, murar etc. Gödsling och trädvård enligt skötselplan.

Strategier för att behålla ett trädskikt för flera generationers kommuninvånare och strategier utifrån klimatförändringar och biodiversitet och med hänsyn till kulturmiljön utformas enligt succesionsplan.

I gravområdet i de norra delarna har hagmarkerna med den naturliga trädvegetationen fått definiera intrycket.

Övrig vegetation övergripande

Utöver alléträden, trädkransen och omgärningshäckarna som anlades 1913 så har begravningsplatsen en grönstruktur som tillkommit under efterkrigstiden och senare på 1900-talet och följer även kyrkogårdsidealerna under dessa tider. Grönstrukturen i övrigt beskrivs inom respektive kvarter nedan.

Byggnader

Ekonomibyggnader

Nuläge: I den norra delen finns en ekonomibyggnad i formen av en mindre stuga med rödfärgad panel och vita knutar. I källarplan inryms besökstolett för kyrkogårdsbesökarna. Intill denna löper en stenmur som kan vara del av äldre hägnader som funnits på platsen före det att griftegården anlades. Skicket är ok men det finns underhållsbehov. **Byggnaden ägs och förvaltas av Tranås Bostäder.**

Nuläge: Strax norr begravningsplatsen i nordost finns i ett undanskymt läge en ekonomigård med större förrådsbyggnader och garage. Ovanför är personalvillan lokaliserad med lunchrum och omklädningsrum. Skicket är ok men det finns underhållsbehov. **Byggnaderna ägs och förvaltas av Tranås Bostäder.**

Nuläge: Begravningsplatsen försågs med eget gravkapell först i början av 1980-talet. Ängarydskapellet som är infogat i hagmarkerna i väster är uppfört 1981–82 efter ritningar av Helmer Flensborns arkitektkontor AB. Det kombinerar ceremonisal, krematorium och griftegårdsexpedition. Byggnaden är modernistisk till sin utformning av en nord-sydlig länga i ett plan med markerad ceremonisal i sydväst och kombinerad klockstapel/skorsten i nordväst. Fasaderna är klädda med vitslammat tegel och har högsmala fönsteröppningar utan spröjsning. Expeditionsdelen och krematoriet bär ett flackt sadeltak. Den kraftigt uppskjutande ceremonisalen bär ett åt norr sluttande pulpettak, vilket har sin motsvarighet på den öppna klockstapeln av vitmålad betong. Taktäckningen utgörs av tvåkupiga betongpannor. Skicket är ok men det finns underhållsbehov. **Byggnaderna ägs och förvaltas av Tranås Bostäder.**

Ängarydskapellet från 1981–82 tillhör arkitektkontoret Flensborns rika produktion i länet av kyrko- och kapellbyggnader i modernistisk stil.

Gravvårdstyper och gravar övergripande

Nuläge:

Griftegården kan uppvisa hela spektrumet av gravvårdar från det tidiga 1900-talet fram till idag. Inom den äldre delens östra kvarter återfinns såväl 1910- och 20-talens resliga vårdar av olikfärgad granit som allmänna radens enkla småvårdar. Kring dess mittaxel sträcker sig de låga, breda vårdar som är typiska för familjegravarna under perioden 1930–50.

Flera av de enskilda gravarna från 1900-talets första hälft har haft grusbädd med inramning. Alla grusbäddar och ramverk är idag borttagna, vilket ibland ger ett stympat intryck. Vid sidan av dessa vårdar finns resta rektangulära vårdar från främst 1930- och 40-tal, men även senare, som vittnar om ett försök till nyskapande inom gravkonsten vid denna tid. Formspråket är stramt och värdigt, materialet vanligen ljus granit.

Till samma anda kan man räkna de många liggande rektangulära hällar som utmärker bl.a. den yngre allmänna raden. Från 1930- och 40-talen härrör sig även gravkullens påkostade monument. I griftegårdens sydvästra delar dominerar efterkrigstidens vanliga låga vårdar i olika slags granit. Ett ovanligt inslag är de påkostade muslimska vårdarna av vit marmor, väl synliga i sitt läge vid minneslunden. Urngravsområdenas enhetliga små naturstenar speglar liksom asklunden vår tids begravnings seder, där kremering är förhärskande inom städerna.

Kulturhistorisk bedömning: Genom sitt ovanligt välbevarade bestånd av gravar från anläggningstiden 1913 fram till 1930-talet, utan inblandning av senare vårdar, illustrerar den äldsta delen av Tranås nya griftegård ytterst väl en stadskyrkogård från sekelskiftet 1900. Den typiska indelningen och sociala skiktningen med högrestandsgravar och allmänna linjekvarter avsatta inom delar är oförändrad och synnerligen tydlig. Såväl köpegravkvarteren med sina bibehållna högresta påkostade vårdar, som det allmänna kvarteret med typiska glest placerade småskaliga gravvårdar är flertalet gravar viktiga för den övergripande karaktären.

Många av de hantverkare, arbetare, näringsidkare och fabrikörer som flyttade till den nya köpingen och som genom nyetablerade industrier, verkstäder och affärer bidrog till ortens tidiga framväxt ligger begravda på den äldre delen av griftegården. Dessa gravar och de många titlar som förekommer på vårdarna med koppling till typiska Tranåsnärningar har ett samhällshistoriskt värde då de skildrar stadens historia. Många exempel från den tidiga gravvårdsindustrins produktion, delvis från Tranås stenhuggeri, finns representerade bland gravarna.

Målsättning och riktlinjer: Ibland uppstår frågan om ansvar och skydd för en enskild gravvård. Så länge gravrätten inte gått ut ägs graven och dess inrättningar av gravrättsinnehavaren. När gravrätten gått ut övertas ansvaret av upplåtaren, i det aktuella fallet Griftegårdsenheten.

Gravanläggningar och gravvårdar som har ett kulturhistoriskt värde skyddas generellt av kulturmiljölagen. Att ändra eller ta bort gravvårdar som har ett kulturhistoriskt värde kräver därför tillstånd från länsstyrelsen. Detta gäller även gravramar, häckar, grusning mm. Att ersätta en enstaka gravvård utan kulturhistoriskt värde med en ny gravvård kräver i regel inget tillstånd från länsstyrelsen. Om däremot flera vårdar tas bort inom ett område, kan det krävas tillstånd eftersom det kan betraktas som en väsentlig ändring.

Vårdinsatser på gravvårdar från tidig industriell tid ska i regel utföras av eller efter samråd med konservator. Att samma grus använts över hela ytan, inom den östra delen, d v s både i gångarna och på gravarnas bäddar är viktigt för att bibehålla en sammanhållen karaktär.

Kriterier vid urval av kulturhistoriskt värdefulla gravar

Vid den kulturhistoriska bedömningen av gravanläggningarna på en begravningsplats utgår man från ett antal kriterier. Målet är att urvalet av de utvärderade gravarna skall spegla gravkulturen i vid bemärkelse inom en begravningsplats, men i förlängningen också inom ett vidare område.

Utformningen av en gravanläggning har stor betydelse vid bedömningen av det kulturhistoriska värdet. Vårdar som är påkostade, hantverksmässigt utförda, estetiskt framstående, särskilt anspråkslösa eller anknyter till en lokal tradition är ofta särskilt intressanta.

Gjutna gravkors i bruksbygder är exempel på en sådan lokal tradition. Urvalet bör också spegla de

breda folklagrens gravskick. Om det finns sammanhållna gravkvarter med gravar som ingår i allmänna linjen eller påkostade köpegravar kan dessa olika typer av områden vara viktiga att bevara.

Gravanläggningar som har inskrifter som anger titel och hemvist för de begravda berättar mer om gravplatsen än om dessa uppgifter saknas. Med ledning av texten kan man även få veta mer om den demografiska sammansättningen och vilka näringar som präglat trakten. Ibland finns också citat eller referenser med anknytning till Bibeln, psalmboken eller en sångbok inom väckelserörelsen. Ju fler uppgifter som står angivna desto större samhällshistoriskt värde har ofta gravvården.

Ibland är gravvårdar resta över betydelsefulla personer eller personer som haft en tydlig anknytning till församlingsarbetet, exempelvis präster, klockare, kyrkvårdar och skollärare. Detta kan förstärka det kulturhistoriska värdet på en gravvård.

Industriellt framställda gravstenar bär ibland någon form av märkning från tillverkaren. Att veta varifrån stenen kommer och vem som tillverkat den höjer gärna det kulturhistoriska värdet.

Efterkrigstidens gravskick kan upplevas enahanda och likformigt. Det finns dessutom en väldigt stor mängd gravvårdar av likande typer på länets kyrkogårdar. Det är inte rimligt att bevara dessa i lika hög grad som äldre gravvårdar, men det är ändå angeläget att ett urval av dessa bevaras, i synnerhet då de ingår i kyrkogårdar med en sammanhållen gestaltning av hög kvalitet.

Förutom själva gravstenen så består många gravplatser även av gravramar, häckar, staket, växtlighet osv. Vålhallna grusgravar där grusbäddar och hägnad inte tagits bort börjar bli allt mera ovanliga och det finns ofta särskild anledning att bevara dessa.

Sammanfattningsvis och generellt gäller att äldre gravar från den industriella tillverkningen av gravvårdar på 1910-talet bör bevaras för framtiden, eftersom de är samtida med begravningsplatsens anläggande. Detta gäller även synnerhet gravvårdar med en påkostad konstnärlig utformning är som är viktiga att uppmärksamma.

Många andra gravstenar har också ett kulturhistoriskt värde som kan kopplas till gravvårdens utförande - material, konstnärligt utförande eller till en person- lokal/personhistoriskt värde. Detta är värden som enheten på olika sätt kommer att kommunicera till våra besökare genom informationsskyltar, kyrkogårdsvandringar, information på hemsidan etc.

Beskrivning av enskilda gravkvarter

Kvarter A-B -C-AA och E-F - inom den äldsta delen

Familjegravar från perioden 1910–1950 utmed kransgången i den östra hälften av den äldsta delen.

Allmän karaktär

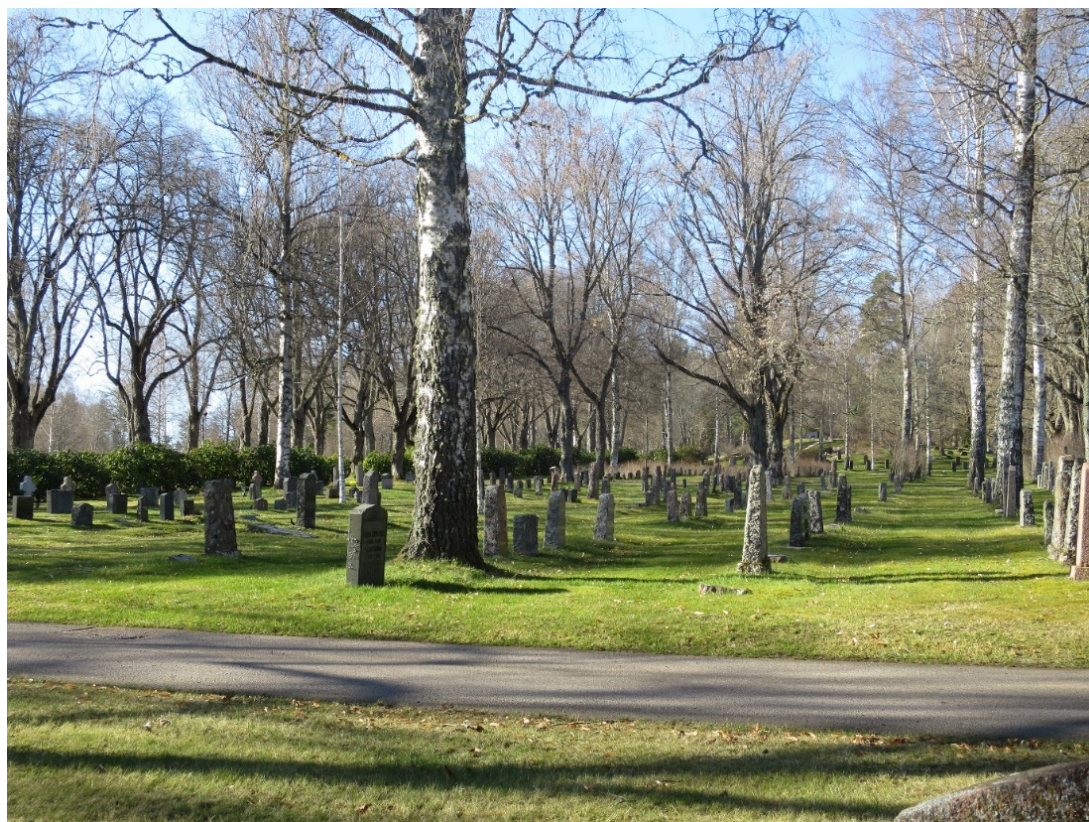
Den äldre delen av begravningsplatsen upptas av kvarteren med familjegravar utmed kransgången. Här återfinns griftegårdens äldsta och mest påkostade familjegravar vars gravvårdar är vända mot gången eller längs de dubbla raderna längs kanterna av de inre kvarteren.

Även det nordöstra av de inre kvarteren upptas uteslutande av familjegravar i dubbla nord-sydliga gravrader men här med en något enklare framtoning. Kvarterens karaktär har förändrats i och med att samtliga grusbäddar lagts igen.

Det sydöstra kvarteret har utgjort ett allmänt gravkvarter och med flertalet av linjegravarna bibehållna och utan att ha blandats upp med nyare gravar har detta kvar sin ursprungliga karaktär. De båda kvarteren väster om huvudgången som omgestaltats 1947 har en efterkrigstida karaktär med öppna gräsytor och uteslutande låga familjegravvårdar i dubbla ryggade rader.

Närmast innanför huvudgångens rader med familjegravar finns två rader med särskilt gestaltade hällar och kors. Utmed södra kranskvarteret i den västra delen finns enhetligt utformade urngravar från perioden efter andra världskriget.

Området nordost om huvudgången har en efterkrigstida karaktär med familjegravvårdar i dubbla nord-sydliga rader. I västra slänten av dessa båda kvarter har område med urngravar med små liggande hällar avsatts.

Det allmänna gravkvarteret i sydost.

Vegetation och markanläggningar

Nuläge: Den äldsta delen med sin typiska klassicistiska planstruktur har utöver alléträden numera en grönstruktur som snarare följer efterkrigstidens ideal. Dessa planteringar har i huvudsak tillkommit vid omläggningarna 1947 och 1962.

Kvarteren upptas uteslutande av gräsytor och de nord-sydliga dubbla gravraderna har försetts med planterade träd eller rygghäckar där växtmaterialet varierar mellan de olika kvarteren. De mest framträdande utgör de högvuxna rygghäckarna i rhododendron utmed huvudaxelns gravrader samt utmed den tidigare avskilda raden familjegravar i det nordöstra kvarteret. Inom det nordöstra inre kvarteret har raderna med familjegravar högvuxna häckar.

I den västra hälften av den äldre delen, vilken lades om 1947, har gravraderna låga tuktade rygghäckar samt planterade björkar i det nordvästra kvarteret.

De båda kvarteren C och D i västra delen av det centrala plana områden, vilka anlagts på 1960-talet, förekommer längs de dubbla gravraderna i det södra kvarteret (kvarter C) unga björkar samt antingen perennrabatter eller låga rygghäckar i lind. Det norra kvarteret (kvarter D), saknar nästan helt planteringar.

Kulturhistorisk bedömning: Inom den äldsta delen tillhör de äldre alléträden och omgärdningen med lindar och häckar av idegran den ursprungliga grönstrukturen. Dessa är viktiga för karaktären av begravningsplats från tidigt 1900-tal (se vidare under rubrikerna *Omgärdning* och *Trädvegetation* på sidorna 11 och 14).

Övrig vegetation inom denna del med stora gräskvarter och rygghäckar och planterade träd utmed gravraderna har snarare en efterkrigstida prägel. De högvuxna rhododendronhäckarna utmed huvudgången skapar en lummig inramning och understryker samtidigt planstrukturen utmed huvudaxeln i den äldre delen.

De högvuxna häckarna avser även att ”jämna ut” intrycket från familjegravvårdarna inom denna del, vilka varierar avsevärt i höjd.

Målsättning och riktlinjer: Gräsytorna bibehålls och hålls genom plana och välklippta. Rygghäckarna som består av rhododendron bibehålls högvuxna. Övriga rygghäckar hålls låga och välklippta.

Gravvårdstyper

Nuläge: Familjegravvårdarna inom kranskvarteret är generellt påkostade varianter av industriellt framställda granitvårdar från perioden 1913–1950-talet.

De äldsta vårdarna återfinns i den nordöstra delen samt utefter den igenlagda nord-sydliga gången i denna del. Det är mestadels resliga vårdar från 1910- och 20-talen med för tiden typiska former såsom nationalromantiska bautastenar eller obelisker med dekor i jugend och historicism.

Bland vårdarna inom kranskvarteret finns en stor variation av former vilka speglar utvecklingen under det sena 1920-talet och 1930-talet med ett förnyat formspråk där funktionalism ofta kombinerats med tillbakablickande stildrag. Bland dessa finns breda vinkelbrutna eller svängda gavelhällar, liggande tumbor, urnor eller hjulkors.

Andra vårdar från denna period har klassicerande drag i formen av tempelgavlar, i vissa fall med kolonner. Medan den röda och svarta graniten dominerar bland de äldsta vårdarna blir den ljusa graniten vanligare under funktionalismen. Den röda lokalt brutna graniten är väl representerad och många vårdar är tillverkade vid stadens stenhuggerier, såsom Tranås stenhuggeri.

Som regel har varje familjegrav haft grusbädd. Således har raderna längs gångarna gett ett än mer påkostat intryck än idag, efter att samtliga grusbäddar lagts igen. Dessa platser var de mest statusladdade.

De mest framträdande platserna finns utmed huvudgången. Inom kranskvarteret återfinns gravarna över många av stadens mer framträdande näringsidkare, beslutsfattare och industrimän och här finns en rik förekomst av titlar på vårdarna. Flertalet fabrikkörer, disponenter, trävaruhandlare och köpmän speglar Tranås karaktär som handels- och industristad med inriktning på möbeltillverkning och pälsindustri.

Bland disponenterna märks K G Andersson (död 1938) som grundade Möbelindustrikompaniet (grav A504), J A Kroon (död 1932) som drev Tranås Möbelfabrik (grav A507C) och Fritz Lundberg som var en av pionjärerna inom pälsindustrin i staden ((A003). En bred tempelgavelvård är rest över grundaren till Tranås första stenhuggeri Alfred Gustafsson (A508). Detta företag tillverkade en stor mängd gravvårdar av Tranåsgranit.

Bland vårdarna i de inre delarna av kvarteret återfinns flertalet titlar över olika hantverkare som levtt och verkat i staden. Bland dessa förekommer smedmästare, mössmakare, skräddare, stenhuggare och körsnär. Bland enklare titlar märks en ovanligt stor mängd tjänstemän vid Statens Järnvägar, några t.o.m. med SJ:s emblem.

Bland de få kvinnliga titlarna finns sömmerskan och folkskollärarinnan. Flera vårdar minner om frikyrklighetens stora betydelse i trakten.

Två vårdar är resta över metodistpastorer 1921 respektive 1931. En vård över makarna Larsson från 1920 bär Frälsningsarméns vapen (grav A073B). En låg, bred vård i ljus granit minner om fyra ungdomar som drunknade i Sommen 1923, "Deltagande medborgare reste vården".

Inom kranskvarteret finns familjegravvårdar i de skiftande stilriktningar som rådde under 1910–50-talen.

Överst till vänster visas vården över en metodistpastor i historiserande stil. Överst till höger en säreget formad urna i funktionalism. Till vänster en av griftegårdens många vårdar över olika anställda vid järnvägen i Tranås, här en låg tempelgavel över en f d banmästare försedd med Statens Järnvägars emblem på krönet.

Allmänna linjen ligger inbäddad i det sydöstra kvadratet och består av tätt stående rader med vårdar vända mot öster. Vårdarna är i liten skala, sällan mycket högre än halvmeter. Formspråket är dock direkt kopierat från mer påkostade vårdar.

Enheten ser samma former med vinkelbrutet eller rundbågigt krön o.s.v. Vid sidan av dessa är små enkla liggare vanligt. Materialet är även här övervägande svart eller röd granit som delvis polerats. Bland de äldre vårdarna finns flera i kalksten.

De äldsta vårdarna i öster är från 1911 och de yngsta i väster är från 1965. Längst i väster finns en rad familjegravar med enhetlig utformade hällar och kors i granit från 1960-talet. Titlarna är fåtaliga. De som finns vittnar om hantverksyrken som garvaren, urmakaren och skomakaren eller om det militära, korpralen och husaren.

De västra kvarteren B, C, D, E och F präglas av låga rektangulära vårdar från 1930–60-talen, i olika slags granit. Allmänna linjen i kvarter F utgörs av stramt utformade liggare från 1952–73. Intrycket inom de västra delarna är tämligen uniformt och kontrasterar mot den östra hälften av griftegårdens äldre del, med sin formrikedom bland vårdarna.

Titlar förekommer i viss utsträckning, ofta knutna till ett hantverk: frisörmästaren, virkeshandlaren, verkmästaren, stenhuggaren, skräddarmästaren, tillskäraren, banvakten o.s.v. Även här speglas Tranås historia. Kvarter D består av enhetligt utformade vårdar i ljus granit från 1960-talet. De är resta små

rektangulära hållar i enklare rader riktade mot väster. Här förekommer inga titlar. Kvarter AA har en främre rad med strama hållar från 1950-talet, med viss förekomst av titlar, och en bakre med småskaliga resta vårdar från 1980-talet. Bland dessa återfinns även en vård från 1950 med drag av art déco över en metodistpastor och två missionärer. Mellan varje grav finns interngångar av små skifferplattor.

Typiska småskaliga tätt placerade vårdar inom allmänna linjen i det sydöstra kvarteret (kvarter B). Nedan en ovanlig allmän gravvård från 1956 i kvarter F.

Kulturhistorisk bedömning

Griftegårdens äldre del har en strikt symmetrisk uppbyggnad med hierarkisk struktur mellan gravkvarteren, vilket är typiskt för kyrkogårdar vid förra sekelskiftet. Flertalet av familjegravarna hade ursprungligen grusbäddar vilka konsekvent lagts igen. Detta påverkar det ståndsmässiga intrycket inom köpegravkvarteren längs kransen. Vårdarna är ändå av ett stort kulturhistoriskt intresse eftersom att de bidrar till karaktären inom begravningsplatsens äldsta del. Det främsta intresset ligger dock personhistoriskt genom de många titlar som förekommer. Härigenom speglas Tranås ledande skikt av fabriker och handelsmän. Titlarna vittnar även om järnvägens, handelns, industrins och frikyrklighetens Tranås. De äldre vårdarna finns framför allt i den nordöstra kvadraten och visar en stor variation i utformning. Vanligen är de resliga och bär titel. Från 1930 till 1950 är de breda, låga vårdarna vanliga. Dessa var som regel samkomponerade med en grusbädd. På dessa liksom på de uniforma låga vårdar från samma tid som upptar den västra hälften av området är titlar vanligt förekommande. Detta kan ej sägas om den välbevarade allmänna raden i sydöstra kvadraten. Raderna av småskaliga vårdar berättar med sitt lågmälda formspråk om de många mindre bemedlade som flyttade in till den unga staden med dess många arbetstillfällen.

Kulturhistoriska gravar klass 1

Inom kategorin klass 1 avses gravar med mycket högt kulturhistoriskt värde. Dessa bör bevaras på ursprunglig gravplats och i sin helhet lämnas utan förändringar. Inom griftegårdens äldre köpegravkvarter har många av de äldsta och mest påkostade gravvårdarna stor betydelse för helhetskaraktären inom kvarteren. Många av gravarna har även höga personhistoriska värden som kan kopplas till Tranås framväxt som köping och sedermera stad. En del gravar är utformade med hög konstnärlig kvalitet. Förekomsten av titlar med koppling till de viktiga näringarna i staden såsom päls-, möbel- eller stenindustrin eller till järnvägen eller frikyrkorörelsen förstärker motivet för att gravvårderna ska bevaras på plats. Inom det synnerligen väl bevarade allmänna gravkvarteret (sydöstra delen av kvarter B) bör samtliga linjevårdar från perioden 1913–1966 bevaras på plats för eftervärlden, eftersom de illustrerar både gravskicket med allmänna gravar och den hierarkiska uppdelningen inom griftegården som fanns vid sekelskiftet.

Kulturhistoriska gravar klass 2

Inom kategorin klass 2 avses gravar med högt kulturhistoriskt värde. Flertalet av dessa är familjegravvårdar från 1910–20-talen men av enklare utformning och oftast utan titlar. Det kulturhistoriska intresset för dessa ligger framför allt i gravanordningens betydelse för karaktären inom kvarteret eller området som den ingår i. Den kan även spegla en tidsepok eller stilriktning inom gravvårdskonsten.

Kvarter AB och BK - Skogskyrkogården i den norra delen

Allmän karaktär

Inom den norra delen med sina båda gravkvarter bär det övergripande intrycket prägel av en skogskyrkogård där gravkvarterens utformning underkastar sig naturen. I den kuperade hagmarken har det mjukt formade gångsystemet inordnats i terrängen.

Kvarter BK även benämnt *Björkkullen* utgör en kraftigt markerad kulle som gränsar mot lövskog i norr. Sydväst om kullen planar marken succesivt ut sig och övergår här till ordnade gräskvarter och en mer öppen karaktär. Inom denna del finns en damm. Kullens sydvästra sida upptas av påkostade familjegravar med breda stenramar och halvt ingrävda i kullens sida. Från denna sida leder en trappa upp till en stensatt rundel med rabatt. Kring denna rundel ligger en hel och två halva cirklar med gravrader. I kullens sydöstra slänt står enkla naturstensvårdar.

Kvarter AB utgör tre långsmala kvarter, böjda mot öster. Terrängen sluttar svagt åt sydost. Genom kvarteren löper små grusgångar. I öster finns en liten kulle med stensatt viloplats med buskar och rabatter. I dess sydöstra slänt ligger naturstensvårdar. I kvarterets sydöstra hörn finns en brunn med överbyggnad i form av spåntäckt sadeltak. Kvarterets vårdar står och ligger i rader som följer gravkvarterens böjning.

Vegetation och markanläggningar

Nuläge: Inom kvarteren AB och BK har den naturliga kuperade hagmarken och dess glesa lövskog fått bilda utgångspunkten för anläggningen. Det naturliga beståndet av barr- och lövträd, framför allt björk och tall har bevarats och förnygrats.

Även annan för hagmarker typisk vegetation såsom hassel- och enbuskar finns kvar. Inom de södra delarna där karaktären övergår till "ordnad park" förekommer även inslag av planterade prydnadsbuskar. Invid dammen finns en fondrabatt med ormbunkar och rhododendron.

Kulturhistorisk bedömning: Grönstrukturen med naturliga hagmarker som ängsflora, trädbestånd och buskar är avgörande för karaktären av skogskyrkogård inom dessa delar. Platsens natursköna prägel har medvetet använts som stämningsskapande element inom denna del av griftegården. Inom den södra delen övergår karaktären till en mer ordnade park men med inslag av natur.

Målsättning och riktlinjer: Den typiska hagmarks- och skogskyrkogården upprätthålls genom att befintlig ängsflora, träd och buskar bibehålls och succesivt förnygras. Den skiftande karaktären mellan den norra och södra delen bör uppmärksammas och bibehållas.

Gravvårdstyper

Nuläge: Kvarter BK domineras av de gravar som är ingrävda i kullens ena sida. Dessa är från 1940- och 50-talen och flera har rests över betydande personer inom Tranås industri, såsom direktörer och disponenter.

Gravarna är utformade som familjegravar med stora grusbäddar, numera gräsbesådda. De finhuggna stenramarna kantas vid huvudändan av ett högre, brett gavelparti i svart eller röd granit. Detta fungerar som stödmur och är som regel utformat med klassicerande detaljer. Från sidoramarna reser sig trekantiga gavlar mot dessa.

Raden av dessa gravar avslutas i söder med monumentet över möss- och pälsfabrikanten Oscar Wigén (död 1944). Detta utgörs av ett grovt tuktat granitblock i vilket är en kolonnförsedd nisch med porträttre relief av brons.

I slänten öster härom reser sig ett tidstypiskt monument i blågrå granit över C A W Scheutz från 1918. Vården som är signerad av stenhuggaren N A Sandin från Aneby, artikuleras med stiliserade växtslingor och relief av sörjande naken yngling. Vid denna särpräglade vård ligger några mer eller mindre otuktade naturstensvårdar från 1950–70-talen, vilka vittnar om ett helt annat gravkonstideal. Vårdarna uppe på kullen utgörs av låga rektangulära vårdar i ljus granit, främst från 1960-talet. Bland dessa märks griftegårdens enda bevarade grusbädd på kommunalborgmästaren och riddaren av Vasaorden, Josef Sjöbergs, familjegrav.

Kvarter AB består av böjda rader med omväxlande resta, omväxlande liggande hällar i främst grå granit. Formspråket är stramt, ibland med klassicerande tillskott som tempelgavlar. De daterar sig från 1940–50-talen och representerar ett försök till nyskapande inom gravkonsten på traditionell grund. Titlar förekommer i viss utsträckning, bl.a. fabrikören, direktören, kontraktsprosten, möbelsnickaren, sjukvårdsfuriren och skogsmästaren. I slänten till viloplatsen i öster finns några naturstenar brukade som vårdar under 1960-talet.

Längs gravkullens västra sida inom kvarter BK, med sin spiralformade gång, ligger familjegravarna mjukt infogade i terrängen. Överst en rad storslagna f d grusgravar från 1940–50-talen med samkomponerad utformning och som grävts in i backen. Nederst till vänster pålmagnaten Oscar Wigéns omsorgsfullt utformade gravplats. Till höger en konstnärligt framstående vård i nationalromantik framställd av stenhuggare N A Sandin från Aneby 1920.

Kulturhistorisk bedömning

Kvarter BK och AB daterar sig i nuvarande form från 1940-talet och speglar ett närmande till naturen i skogskyrkogårdens anda. Gravkvarteren har anpassats efter och utnyttjat terrängen. Påtagligast märks detta i "gravkullen" med dess påkostade, halvt ingrävda direktörsgrovar och de böjda gravraderna i sydost med friväxande träd och buskar. Vårdarna i sistnämnda kvarter utgörs av strama resta, respektive liggande hällar i uniformt utförande. Dessa bär vittnesbörd om en konstnärlig förändring i gravkonsten vid denna tid, vilken fått efterföljare även på andra delar av griftegården. Titlar är tämligen vanliga och speglar Tranås kultur- och personhistoria.

Kulturhistoriska gravar klass 1

Inom kategorin klass 1 avses gravar med mycket högt kulturhistoriskt värde. Dessa bör bevaras på ursprunglig gravplats och lämnas i sin helhet utan förändringar.

Inom det norra området med sin naturligt formade skogskyrkogård är det viktigt att bibehålla den uniforma karaktär som respektive kvarter har genom sin planstruktur och sina vårdar.

Vårdarnas utformning är likformade inom de olika karaktärsområdena.

Inom området är det framför allt vårdar eller gravar med hög konstnärlig kvalitet i utformningen som skall bevaras eftersom de är av konsthistoriskt intresse.

Även gravar över personer av särskilt lokalhistoriskt intresse ska bevaras på plats för eftervärlden.

Förekomsten av titlar med koppling till de viktiga näringarna i staden, såsom päls-, möbel- eller stenindustri, från järnvägen eller frikyrkorörelsen förstärker motivet för att gravvårdarna ska bevaras på plats.

Gravarna med synnerligen hög kvalitet i utformningen såsom den över Oscar Wigén (BKO20) respektive C A W Scheutz (AB105 B). Griftegårdens enda bevarade grav med grusbädd (BK004) är viktig att bibehålla intakt.

Kulturhistoriska gravar klass 2:

Inom kategorin klass 2 avses gravar med högt kulturhistoriskt värde. Det kulturhistoriska intresset ligger framför allt i gravanordningens betydelse för karaktären inom respektive kvarter eller området som den ingår i. Den kan även spegla en tidsepok eller stilriktning inom gravvårdskonsten.

Samtliga av dessa gravvårdar har även titlar med koppling till de näringarna som varit typiska för Tranås såsom päls-, möbel- eller stenindustrin eller till järnvägen eller frikyrkorörelsen. Förekomsten av sådana titlar förstärker motivet för att gravvårdarna ska bevaras på plats.

Kvarter G, H och L - Utvidgningen i öster

Allmän karaktär

Dessa kvarter tillkom vid den utvidgning som skedde 1961–62 längs griftegårdens östra sida. Kvarter G i norra delen ansluter sig i utformningen till kvarter AB i väster med prägel av naturpark med böjda gravkvarter och grusgångar och friväxande träd. I dess södra del har gravarna istället grupperats kring buskar.

I den södra delen har anläggningen en annorlunda mer formel karaktär med liknande planstruktur som i den äldre delen med kvarter som genomkorsas av rätvinkliga gångar. Utvidgningen har dock en rikare grönstruktur med planteringar och häckar som bidrar till variationer och rumslighet.

Det norra kvarteret, benämnt H, finns i ett område inhägnat av häckar som har raka nordsydliga respektive öst-västliga gravrader med rygghäckar. I den södra delen med kvarter L är gravarna placerade i grupper längs kanterna av planteringar med buskar. I sydost finns en stensatt viloplats.

Vegetation och markanläggningar

Nuläge: Inom den norra delen finns områden med hagmarker med friväxande björkar längst i norr. I kvarter G:s södra del har gravarna grupperats utmed av högväxta häckar av rhododendron som delvis har en rumsbildande funktion. Här växer även körsbärsträd. I den södra delen med kvarter H och L som upptas av plana gräskvarter och har en stramare karaktär, finns en rik planterad grönstruktur. Kvarter H som omgärdas av höga tuktade häckar av idegran är även uppdelat i mindre rum med låga, rätvinkligt arrangerade häckar av samma växtmaterial.

I sydöstra delen av kvarter H finns ett stort stenparti med rhododendron och körsbär. Kvarter L har en mer oregelbunden karaktär med vårdarna grupperade kring rabatter med prydnadsbuskar av rododendron eller spirea. Inom de båda kvarteren finns friväxande björkar, ekar och en lind.

Kulturhistorisk bedömning: Grönstrukturen inom den östra utvidgningen är ursprunglig från anläggningstiden 1962 och typisk för folkhemstidens kyrkogårdsideal. Typisk för denna är kombinationen av strikt ordnade häckar och mer friväxande träd och prydnadsbuskar. Häckarna har här funktionen att både understryka planstrukturen och skapa rumslighet.

Målsättning och riktlinjer: Den tidstypiska och fint gestaltade grönstrukturen inom den östra utvidgningen bibehålls och förnyas vid behov med samma växtmaterial.

Gravårdstyper

Nuläge: Den dominerande gravårdstypen är en upprest rektangulär häll, vanligen i ljus granit. Inom kvarter H förekommer även några smideskors i modernistisk stil. Samtliga vårdar är placerade utmed rygghäckar eller som i kvarter L prydnadsbuskage. Ett undantag utgör vårdarna i norra delen av G. I kvarter H finns även de vanligare moderna vårdarna som är lägre och bredare. Dessa har där genomgående placerats i fristående dubbla rader med rygghäck inom de rum som idegranshäckarna bildar.

De resligare är placerade längs med sistnämnda. Vårdarna i G är från 1960- och 70-talen, i H från 1970-talet och i L från 1970- och 80-talen. Titlar förekommer mycket sparsamt och speglar det sena 1900-talets yrken så som taxiägaren.

De många likformade vårdarna inom kvarter H speglar 1960- och 70-talens gravvårdsideal.

Kulturhistorisk bedömning

Kvarter G, H och L speglar kyrkogårdsidealet under 1960- och 70-talen: små men strama rumsbildningar genom häckar och enhetliga vårdar i folkhemmets jämlikhetsanda. Klarast uttrycks detta i H, där vårdarna är mycket uniforma till sin utformning. Enstaka kors i smide och trä finns även och dessa var vanliga under 1970-talet. Enstaka vårdar har en individualistisk utformning. Titlar är mycket ovanliga men i de få fall som de förekommer så speglar dessa typiska hantverksyrken och näringsverksamheter för Tranås, såsom smide och bryggerinäringen.

Kulturhistoriska gravar klass 1

Inom kategorin klass 1 avses gravar med mycket högt kulturhistoriskt värde. Dessa bör bevaras på ursprunglig gravplats och lämnas i sin helhet utan förändringar.

Samtliga vårdar inom området är sentida och därmed fortfarande väl representerade på länets kyrkogårdar. Några enstaka vårdar av hög konstnärlig kvalitet i utformningen eller resta över personer av lokalhistorisk betydelse finns inom denna kategori.

Kulturhistoriska gravar klass 2

Inom kategorin klass 2 avses gravar med högt kulturhistoriskt värde. Det kulturhistoriska intresset ligger framför allt i gravanordningens betydelse för karaktären inom respektive kvarter eller området som den ingår i. Den kan även spegla en tidsepok eller stilriktning inom gravvårdskonsten.

Kvarter I, K, M, MU, N och O samt Bäckén - Utvidgningen i väster

De centralt placerade kvarteren I, K, M och O.

Allmän karaktär

Kvarteren inom den västliga delen av griftegården hör till utvidgningen 1981–82. Inom denna finns en plan del närmast den äldre griftegården i sydost med gräskvarter avdelade med gångar. Dessa kvarter (kvarter I, K, M och O) utgör en fortsättning på efterkrigstidens traditionella kyrkogårdsideal med raka rygghäckskantade rader av tämligen uniforma låga vårdar.

Kvarterens yttre former är däremot påtagligt asymmetriska. Gravraderna är nord-sydliga respektive öst-västliga och som regel dubbla. Urngravskvarteren närmast Ängsrydskapellet i väster samt kvarteret ”Bäckén” i norr har en utpräglad naturkaraktär. Här har de naturliga hagmarkerna på platsen fått bilda utgångspunkten och där små kretsar av naturstensvårdar har infogats i landskapet.

Vid den centralt belägna dammen öster om kapellet har den samtida minneslunden infogats. Mellan minneslunden och kvarter O har ett muslimskt gravkvarter inordnats inhägnat med häckar.

Norr om kvarter M finns en sentida askgravplats med höga granitpelare för minnesplaketter, grupperade vid cirkulära perennrabatter omgivna av ytor med gatstensbeläggning.

Vegetation och markanläggningar

Nuläge: Inom den plana delen av västra utvidgningen med sina gräskvarter består grönstrukturen av låga rygghäckar samt ett fåtal friväxande träd, däribland trädslag såsom björk, lönn och rönn.

Kvarter M i norr har ett rikt trädbestånd med friväxande stora björkar, tallar och granar. Dessa bidrar till en skogskyrkogårdskaraktär inom denna del.

Detta kvarter har även böjda rader med rygghäckar av tuja.

Inom urngravskvarteren i väster och norr har det befintliga beståndet av träd bevarats inom de blockrika hagmarkerna. Här växer för hagmarker i trakten typiska trädslag som björk, gran och tall vid sidan av enbuskar.

De natursköna urngravskvarteren med sina hagmarker i väster och norr.

Kulturhistorisk bedömning: Grönstrukturen inom den västra utvidgningen är inom de plana delarna typisk för efterkrigstidens kyrkogårdideal. Typisk för denna är kombinationen av rumsskapande häckar och friväxande träd och prydnadsbuskar. Inom urngravskvarteren finns en typisk naturromantisk sentida karaktär.

Målsättning och riktlinjer: Den tidstypiska och fint gestaltade grönstrukturen inom den västra utvidgningen bibehålls och förnyas vid behov med samma växtmaterial.

Gravvårdstyper

Nuläge: Gravvårdarna daterar sig från 1980-talet till idag. Formaten är genomgående små, vanligen är det moderna vårdar som är låga och breda. Titlar förekommer som regel inte. Viss variation finns i material och form, framför allt under senaste årtionde då en större individualism gjort sig gällande. Huvudintrycket är dock tämligen enhetligt.

Kulturhistorisk bedömning

Nämnda kvarter är av ungt datum och har inte genomgått några större förändringar. De speglar den långa giltigheten för den traditionella efterkrigskyrkogården. Genom dess raka rader av rygghäckskantade låga vårdar kan man avläsa folkhemmets jämlikhetssträvanden. Denna övergripande karaktär är rikligt företrädd på många andra kyrkogårdar.

Kulturhistoriska gravar klass 1

Inom kategorin klass 1 avses gravar med mycket högt kulturhistoriskt värde. Dessa bör bevaras på ursprunglig gravplats och lämnas i sin helhet utan förändringar. Samtliga vårdar inom området är sentida och därmed fortfarande väl representerade på länets kyrkogårdar. Några enstaka vårdar av hög konstnärlig kvalitet i utformningen eller resta över personer av lokalhistorisk betydelse finns inom denna kategori.

Administrativa uppgifter

Jönköpings läns museums dnr: ..	2022–117
Beställare:.....	Griftegårdsenheten vid Tranås kommun
Inventering och rapportansvarig:	Margareta Olsson
Rapportgranskning:	Anders Franzén
Län:.....	Jönköpings län
Kommun:	Tranås kommun
Socken:	Säby socken
Fastighetsbeteckning:	Tranås stadsäga 9933

Dokumentationsmaterialet förvaras i Jönköpings läns museums arkiv.

Referenser

Arkiv

Antikvarisk-topografiska arkivet, Stockholm (ATA)

Handlingar rörande Tranås nya griftegård.

Jönköpings läns museum (JLM)

Handlingar och bilder rörande Tranås nya griftegård.

Landsarkivet i Vadstena (VaLa)

Säby kyrkoarkiv.

Tryckta källor och litteratur

Afzelius Karl. 1930. *Tranås- och Säbypampar*. Tranås.

Andréasson, Anna. *Gravvårdar i sten, ett mångskiftande kulturarv*

Bengtsson, Rune & Bucht, Eivor (red.). 1992. *Kyrkogårdens gröna kulturarv*. Alnarp.

Fasth, Eije. 2021. *Tranås, Hur vård stad blev till, del 1 och 2*.

Gullbrandsson, Robin 2006. *Tranås nya griftegård, Kulturhistorisk karakterisering och bedömning. Säby socken i Tranås kommun. Jönköpings län, Linköpings stift. Jönköpings läns museum, Byggnadsvårdsrapport 2006:93*.

Hansson, Hans-Erik, Bielawski, Jarema & Jönsson, Karna. 2002. *Vård av gravstenar*. Stockholm.

Jonsson, Magdalena (red.). 2009. *Ett levande kulturarv: kyrkogårdar i Växjö stift*. Växjö.

Jönköpings län i porträtt och bild. Halmstad 1941.

Karlsson, Petter. 2010. *Min stad, Profilerna, hjältarna och originalen*. Tranås

Kågén, Elis. 1975. *Från Tranåsbygden åren 1780–1930*. Linköping.

Kågén, Elis. 1973. *Tranås med omland*. Linköping

Linden, Berit. 2021. *Sorgen gestaltad. Svensk gravskulptur och dess skulptörer*. Danmark.

Schönback, Hedvig. 2008. *De svenska städernas begravningsplatser 1770–1830: arkitektur, sanitet och det sociala rummet*. Diss. Uppsala.

Svala, Catharina. 2010. *Kyrkogårdsmuren: kultur och konstruktion*. Alnarp.

Theorell, Anita, Wästberg, Per & Hammarskiöld, Hans. 2001. *Minnets stigar: en resa bland svenska kyrkogårdar*. Stockholm.

Westerdahl, Maria. 1996. *Den svenska skogskyrkogården: en bild från norr till söder*. Alnarp.

Ny Smålandsbeskrifning. Växjö 1914.

Sverige. Geografisk beskrivning. Del IV. Stockholm 1931.

Sveriges bebyggelse. Landsbygden. Jönköpings län IV. Uddevalla 1957.

Bilaga 1. Karta över griftegården med kvartersbeteckningar

Bilaga 2 Lagstiftning

Kulturvärden på kyrkogårdar skyddas såväl i kulturmiljölagen såsom begravningslagen. Här nedan följer utdrag som har bäring på förvaltningen av kyrkogårdarnas kulturvärden.

Kulturmiljölagen (1988:950)

1 kap. Inledande bestämmelser

1 § Det är en nationell angelägenhet att skydda och vårda kulturmiljön.

Ansvaret för kulturmiljön delas av alla. Såväl enskilda som myndigheter ska visa hänsyn och aktsamhet mot kulturmiljön. Den som planerar eller utför ett arbete ska se till att skador på kulturmiljön undviks eller begränsas.

Bestämmelserna i denna lag syftar till att tillförsäkra nuvarande och kommande generationer tillgång till en mångfald av kulturmiljöer. Lag (2013:548).

4 kap. Kyrkliga kulturminnen

1 § Kulturhistoriska värden i kyrkobyggnader, kyrkotomter, kyrkliga inventarier och begravningsplatser är skyddade enligt bestämmelserna i detta kapitel.

Begravningsplatser

11 § I värden av en begravningsplats skall dess betydelse som en del av vår kulturmiljö beaktas.

Begravningsplatserna skall vårdas och underhållas så att deras kulturhistoriska värde inte minskas eller förvanskas.

12 § Begravningsplatser enligt detta kapitel är sådana områden eller utrymmen som avses i 1 kap. 1 § begravningslagen (1990:1144).

Bestämmelserna om begravningsplatser omfattar också sådana byggnader på begravningsplatsen som inte är kyrkobyggnader samt fasta anordningar såsom murar och portaler. Lag (1990:1146).

13 § I fråga om en begravningsplats som anlagts före utgången av år 1939 krävs tillstånd av länsstyrelsen

1. för att utvidga eller på något annat sätt väsentligt ändra begravningsplatsen,
2. för att där uppföra någon ny byggnad eller fast anordning eller riva eller väsentligt ändra befintlig byggnad eller fast anordning.

Länsstyrelsen får ställa de villkor för tillståndet som är skäligen med hänsyn till de förhållanden som föranleder ändringen. Villkoren får avse hur ändringen skall utföras samt den dokumentation som behövs. Lag (1999:304).

Väsentliga förändringar kan innebära till exempel ändring av omgärdning, trädplanteringar, större omplaneringar av gravkvarter, ändringar i gångsystem och dess beläggning och nya belysningsinstallationer.

Begravningslagen (1990:1144)

7 kap. Gravrätt

Gravanordningar m.m.

25 § Gravplatsen får förses med gravanordning, om det inte strider mot vad som är avsett att gälla för den del av begravningsplatsen där gravplatsen är belägen.

26 § Gravrättsinnehavaren bestämmer gravanordningens utseende och beskaffenhet. Detsamma gäller gravplatsens utsmyckning och ordnande i övrigt. Upplåtaren får dock besluta de begränsningar i gravrättsinnehavarens bestämmanderätt som är nödvändiga för att tillgodose en god gravkultur.

Gravrättens upphörande

37 § Om en gravanordning har tillfallit upplåtaren och den är av kulturhistoriskt värde eller av något annat skäl bör bevaras för framtiden, ska upplåtaren om möjligt lämna kvar den på gravplatsen.

Om gravanordningen ändå måste föras bort från gravplatsen, ska den åter ställas upp inom begravningsplatsen eller på någon annan lämplig och därtill avsedd plats. Ytterligare föreskrifter om hänsynen till kulturmiljöarbetets intressen finns i kulturmiljölagen (1988:950). Lag (2013:552).

Ibland uppstår frågan om ansvar och skydd för en enskild gravvård. Så länge gravrätten inte gått ut ägs gravvården m.m. av gravrättsinnehavaren. När gravrätten gått ut övertas ansvaret av upplåtaren, vilket oftast är pastoratet. Om gravvården flyttas till en annan plats på kyrkogården eller förvaras i kyrkobyggnaden kan det vara aktuellt att föra in den i församlingens inventarieförteckning.

Bilaga 3 Allmän kyrkogårdshistorik

I stort sett alla våra landsortskyrkogårdar är jämnåriga med den första kyrkan på platsen och i de flesta fall medeltida. Efter flera hundra år av obruten kontinuitet är de ännu i bruk. Från medeltidens kyrkogårdar finns dock väldigt litet bevarat. De viktigaste förändringarna som kristendomen införde gällande våra begravningsleder är att platsen för begravingarna skulle vara vigd och inhägnad. Den medeltida inhägnaden kunde bestå av en stenmur, men vanligare var att den var uppförd av timmer, bogårdsbalken, som ibland kunde vara manshög. Till den typiska bilden av en medeltida inhägnad kyrkogård hörde även stigluckan, som både hade en symbolisk och praktisk funktion som port till den vigda jorden.

Den medeltida kyrkogården saknade ett tydligt system med gångar och kvarter. Man gravsatte folk efter deras gårds- eller bytillhörighet i grupperingar med olika form, vilket var en förkristen sedvänja. Det var ovanligt att man satte en vård över graven. Gravar markerades istället endast av en jordhög. Om en vård trots allt sattes upp var den vanligen av trä, men sten eller smide förekom undantagsvis. Det var också vanligt att man använde sig av kyrkogården även på ett mer nyttobetonat sätt. Man kunde exempelvis idka slätter och bärga hö.

Den medeltida kyrkogårdens utformning levde kvar väldigt länge, och påminde mest om en äng med små gravkullar och enstaka spridda vårdar. I stort sett började förnyelsen under tidigt 1800-tal, men ännu vid sekelskiftet 1900 hade många landsortskyrkogårdar kvar den ålderdomliga ängskaraktären. Förnyelsevågen började i städerna genom nya bestämmelser om externa begravningsplatser. Gravsättningar på stadskyrkogårdarna förbjöds av hygieniska skäl och i stället skulle friliggande begravningsplatser förläggas utanför städerna. Denna process inleddes på 1780-talet och en kunglig förordning från 1815 angav att begravingar innanför stadskärnan måste upphöra och att begravningsplatser – utan andra kyrkobyggnader än t ex gravkapell – skulle anläggas utanför stadsområdena. År 1805 beslutades dessutom att staten genom sin myndighet Överintendentensämbetet skulle ansvara och ha överinseende över att kyrkogårdar och begravningsplatser blev prydligt och hälsosamt anlagda.

Runt om i landet anlades många begravningsplatser precis utanför stadskärnorna under de första decennierna av 1800-talet. De anlades med symmetriska gångsystem och kvartersindelningar, trädplanteringar för att förbättra luftkvaliteten och stenmurar med smidesgrindar. I dessa arkitektoniskt anlagda begravningsplatser exponerades vissa gravar tydligare än andra. Att begravas utifrån vilken gård eller by man tillhörde ersattes nu av kategorierna köpegravar respektive allmänna gravar. Detta var en social indelning där de som hade möjlighet att köpa sin gravplats både kunde få en större sådan för hela sin familj och en attraktiv placering utmed gångar eller nära entréerna. Köpegravarna anlades ofta med grusbäddar och stenramar och senare även häckomgärdningar.

Andra begravdes kostnadsfritt utmed den så kallade allmänna linjen. Där gravsattes man tätt i en kronologisk ordning allt eftersom dödsfallen inträffade. Man begravdes således inte familjevis. Gravvårdarna var oftast oansenliga. Indelningen av kyrkogården mellan köpegravsområde och allmänt område speglade ett socialt uppdelat samhälle.

Trädkransen utefter kyrkogårdens yttre begränsningar introducerades först på städernas begravningsplatser, men nådde under 1800-talets slut även många landsortskyrkogårdar. Då introducerades också de typiska sorgeträden med ett hängande växtsätt. I början av 1900-talet planlades även kyrkogårdarna på landsorten i kvarter med symmetriskt lagda gångar, grusbäddar på gravarna och välklippta häckar eller stenramar runt om. På 1920-talet började en ny typ av begravningsplats att anläggas: skogskyrkogården. Dessa präglas av friväxande och naturligt förekommande träd, såsom gran, tall och björk. En av de tidigaste i landet var skogskyrkogården i Skillingaryd från 1922.

Vid 1900-talets mitt var kyrkogårdarna särskilt utvecklade, men nu inleddes en period av förenkling och rationalitet. Företeelsen med allmänna linjen levde kvar till mitten av 1900-talet, men upphörde officiellt 1964. Samtidigt började man av rationella skäl ta bort stenramar, häckomgärdningar och grusbäddar för att ersätta det med mer lättskötta gräsmattor. Den sociala utjämnningen av ståndssamhället avspeglades på kyrkogårdarna genom allt mer enhetliga gravvårdar utan titlar och

oftast i ett liggande format.

Från och med 1980-talet blev gravvårdarna återigen mer individualiserade. Idag ser man en mångfald olika former på gravstenar från liggande naturstenar till mer fantasifullt utformade vårdar. Den ökade individualiseringen under 1900-talets slut speglas också genom de många olika begravningsformer som idag erbjuds. Förutom kistbegravning och urngravar med personliga vårdar, erbjuds också exempelvis minneslunder för aska som grävs ner anonymt utan plats för namn, men med gemensam plats för blommor.

Ett annat alternativ är askgravplatser, där gravplatsen markeras, men där skötseln utförs av griftegårdsenheten.

Tre vanliga gravvårdstyper

Det finns en stor variation vad gäller gravvårdarnas utformning. Före industrialismen och det sena 1800-talet användes ofta så kallade gravbrädor för att markera en grav. Vårdar av mer beständiga material som sten och metall var ovanliga och ofta förbehållna samhällets övre skikt. Prästen eller en adelsman inom socken kunde begravas i kyrkan eller nära koret och där erhålla en påkostad gravvård.

Under industrialismen utvecklas en riklig flora av olika gravmarkeringar med olika form och av olika material, främst sten. Här presenteras tre typer som är särskilt vanliga.

Från det sena 1800-talet fram till 1920-talet var det vanligt att köpegravar förseddes med påkostade vårdar med stående form. Det kunde vara högresta bautastenar, obelisker eller liknande. Dessa vårdar restes ofta över samhällets övre skikt och inte sällan är de försedda med både titel, namn, årtal, hemvist och ett bibelcitat. Vårdar av denna typ är ofta påtagligt karaktärskapande och betydelsefulla i kyrkogårdsmiljön. De kan också ha ett konstnärligt värde.

I kontrast till de mer påkostade gravvårdarna finns de mindre stenarna, som restes inom den allmänna linjen. Dessa har ofta en rektangulär form utan utvecklad utsmyckning. Texten är ofta lakonisk – förnamn, ofta men inte alltid efternamn, hemvist och årtal. Dessa enkla vårdar är i sig inte iögonfallande, men berättar ändå om en viktig del av det äldre gravskicket och samhällets hierarkiska organisation.

Tiden efter andra världskriget medförde en långtgående förenkling av gravvårdarna, som samtidigt skapade en likriktning. Stenarna tillverkades maskinellt och det fanns ofta en standardiserad uppsättning symboler som kunde tillföras och kombineras. Kyrkogårdsmiljöer som domineras av dessa stenar kan naturligtvis också ha ett kulturhistoriskt värde, men då är det i regel inte de enskilda vårdarna som är intressanta utan snarare helheten.

Bilaga 4 Allmänna skötselråd

Grunden för skötseln av kulturhistoriskt värdefulla gravvårdar är att de inte skadas, utan ges en så lång livslängd som möjligt. De förebyggande åtgärderna är väsentliga och kan motverka uppkomsten av skador genom till exempel mekanisk åverkan, biologisk påväxt och väder.

Vid rengöring och reparation av vårdar av mjukare bergarter (kalk- och sandsten) och järn som är över 100 år gamla bör konservator för sten respektive metall kontaktas för rådgivning eller åtgärd.

En orsak till skador är mekanisk åverkan genom trädgårdsfordon och andra redskap. Varsamhet vid gräsklippning minimerar risken för sprickor och bortfall av material.

En annan orsak är nederbörd och biologisk påväxt av lavar, alger och mossor. Dessa gynnas av att en sten står skuggigt och fuktigt. Liggande hållar och stående vårdar av mjuk bergart som kalk- och sandsten är särskilt känsliga för vådrets makter. På vintern tränger fukt in i sprickor och vidgar dessa och spränger till slut bort stenmaterial. Detta kan på sikt helt radera ut en inskription eller relief. Därför är det viktigt att hålla till exempel hållar rena från löv och grenar. Känsliga vårdar och hållar av hög ålder kan med fördel ges en skyddsklädsel eller täckning permanent eller under vinterhalvåret för att motverka frostsprängning.

Vårdar och gravstaket av järn är en kategori för sig, som kräver kontinuerligt underhåll. Vid ommålning befrias metallen från rostbeläggning med stålborste. Därefter grundas järnet med mönja och slutstrykes med linoljefärg. Lagningar bör anförtros åt hantverkare eller konservator med erfarenhet av järnslagningar.

Rostande förankringsjärn och dubbar är en annan vanlig orsak till skador. När järnet rostar och utvidgar sig så sprängs stenen. Ett viktigt arbete är därför utbyte av beslag och dubbar av järn mot rostfritt stål.

Rengöring av vårdar kan ha olika syften. Ofta sker det i första hand av estetiska skäl.

Som regel bör den på kulturhistoriskt värdefulla vårdar vara motiverad av hänsyn till att påväxt riskerar stenens fortbestånd (kalk- och sandsten) eller för att förbättra förståelsen av objektet och kunna tolka och uppleva inskriptioner eller utsmyckningar.

Enklare rengöring kan göras med ljummet vatten med liten tillsats av såpa eller diskmedel och med mjuka borstar som inte repar. Lämplig tid för detta är tidig vår och sen höst då exempelvis lavar är mer aktiva och mjuka. Vårdar av hårdare bergarter som granit kan rengöras med högtryckstvätt, men endast där inte förgyllning och dekorationer kan skadas. Vårdar med mycket högt kulturhistoriskt värde och påtaglig skadebild (pågående bortfall av stenmaterial eller sprickor) bör rengöras av konservator.

Marschaller och stearinljus kan avsätta sot eller stänk på gravvårdarna. Detta kan förebyggas genom att exempelvis använda lämpliga hållare.